

СОФИЯ В ПЪРВИТЕ БРОЕВЕ НА СПИСАНИЕ АРХЕОЛОГИЯ

Богдана Богданова

*докторска програма „Археологически изследвания и археометрия“,
Нов български университет
b.bogdanova93@gmail.com*

Резюме: Текстът представя преглед и коментар на изследователски текстове, свързани с археологията на София и Софийско, публикувани в сп. „Археология“ през първите 30 години от неговото създаване. Изследват се ролята на археологическите публикации, приносът на авторите, обектите, които се представят, отношението археология и власт, резултатите, до които водят изследванията през този период.

Ключови думи: археология, София, Сердика, Средец, власт

SOFIA IN THE FIRST ISSUES OF THE “ARCHAEOLOGY” MAGAZINE

Bogdana Bogdanova

*PhD “Archeological Studies and Archaeometry”, New Bulgarian University
b.bogdanova93@gmail.com*

Abstract: The text presents a review and a comment of research texts that are connected with the archaeology of Sofia and Sofia region and published in the magazine “Archaeology” during the first 30 years of its creation. The role of archaeological publications, the contribution of the authors, the objects which are presented, the ratio between archaeology and authority, the results, to which the researches in this period lead, are explored.

Keywords: archaeology, Sofia, Serdica, Sredetz, authority

Първият брой на списание „Археология“ излиза през 1959 г. под номерация „книжка 1–2“. В следващите 30 години до 1989 г. се наблюдава един период, белязан от матрицата на комунизма и тоталитаризма, която често по това време използва археологическата наука за свои цели. Съдържанието на списание „Археология“ обхваща няколко раздела – първият е свързан с по-обща методически въпроси, вторият раздел е свързан с материали и съобщения, третият – с критика и рецензии, а четвъртият – със съобщения за по-важни събития. Идеологията на тогавашната власт най-често се прокрадва в първия раздел от съдържанието, докато в раздела „Материали и съобщения“ археологическата работа се опитва да се държи чиста и да се подхожда научно към проблемите. Във времето, в което излиза сп. „Археология“, излизат и още няколко списания, които са свързани с археология и история – това са сп. „Векове“, сп. „Музеи и паметници на културата“, сп. „София“. От всички тях най-научното списание е сп. „Археология“.

В началото на първия брой на сп. „Археология“ е публикувана програмна статия, написана от главния редактор проф. Димитър Димитров (1959) – *Нашите задачи*, която няма нищо общо с археологията и започва с доклад на Тодор Живков за науката.

В този уводен текст се казва: „Грижите на партията за развитието на българската археологическа наука са непрестанни. Те се почувстваха осезателно още на другия ден след победата на народното антифашистко въстание на 9 септември 1944 г.“ (Димитров, 1959, 4). А като основна задача на археологията се определя следното: „Българската археологическа наука, въоръжена с марксистическата теория и методология, разполагайки вече със значителен конкретно археологически материал, трябва в страниците на своите списания и издания да разобличава тези теории на буржоазната наука. Трябва да се подлагат на сериозна и задълбочена критика както излезлите у нас трудове по археология, така и особено онази чуждестранна литература, която засяга въпроси на българската археологическа наука. Това е една от първите задачи, които произлизат от изискванията на доклада на другаря Тодор Живков към историческата наука и следователно към археологическата наука.“ (Димитров, 1959, 6-7).

В самите изследователски статии обаче не е така. В същия първи брой има две статии, свързани с археологията на София – *Източната граница на Сердикийската градска територия през III в. на н.е.* на Т. Иванов и *Неолитно селище при село Слатина* на Н. Петков.

В изследването си Т. Иванов (1959) се спира на градската територия на Сердика и нейното разделяне на по-малки административни единици, като се позовава на открит латински надпис от с. Български извор (Плевенска област), посветен на Сердика. При изкопни работи, предприети 1942 г. за строежа на международен път София-Пловдив-Цариград, са открити нови епиграфски паметници, които потвърждават, че проходът „Траянова Врата“ е един от пунктовете на източната граница на Сердикийската стратегия. Работниците попаднали на масивни каменни и тухлени стени на сгради от римската епоха. Но най-ценната находка оттогава си остават трите гранитни поставки за статуи, намерени при строежа на шосето. Две от тях имат посвещение на гръцки език, а третата няма.

Първата поставка е висока 1,77 м. Основата е издълбана дупка с квадратна форма. Има гръцки надпис в 13 реда. Надписът е точно датирен към управлението на император Север Александър (222–235) и в превод означава: „На добър час. На най-ве-

ликия и най-божествен император Марк Аврелий Север Александър Август градът на сердите при съуправлението на Юлий Филопан.“

Втората поставка е със същата форма, висока е 1,68 м, на лицевата част е издълбан гръцки надпис, който гласи: „На добър час На Марция Отацилия Севера Августа, съпруга на нашия господар Филип, градът на сердите. За щастие.“ И този паметник е точно датиран към управлението на Филип баща (244–249)

Понеже местонахождението на трите поставки за статуи отстои само на няколко километра от прохода „Траянови врата“, се смята, че това е източната граница на Сердикийската стратега в III в. През късноримската епоха тук е била границата между провинциите Тракия и Средиземноморска Дакия. Сердика е принадлежала на Средиземноморска Дакия. При античното селище при с. Лещахан е минавал главният римски път, свързващ Сердика и Константинопол.

В *Неолитно селище при село Слатина* Н. Петков (1959) представя откриването през 1958 г. на пространно предисторическо селище, части от което са били разкопани още през 1928 г. при прокарване на софийската околострџстна жп линия, южно от с. Слатина (днес кв. Слатина). Селището се датира към третото хилядолетие пр.н.е., т.е. – възникнало е през средния неолит, от изток на запад има приблизителна дължина 350 м, а от север на юг – повече от 100 м ширина.

Почти във всяко едно от списанията има поне по две статии, свързани с археологията на София и Софийско. Интерес в този период представляват публикациите на Магдалина Станчева, която през годините на своята дейност, посветена на градската археология на София, публикува редица материали в периодичния печат, които разглеждат различни проблеми, свързани с археологическите проучвания. Публикациите на Магдалина Станчева предизвикват интерес, защото периодът на работата ѝ, от средата на 50-те до началото на 90-те години на XX век, съвпада с периода на комунизма. Публикуваните от нея материали, освен археологическа стойност, имат просветителски и популяризаторски характер, но често са и остра реакция на възникнали проблеми, свързани с изследването и запазването на археологически паметници, които в условията на тоталитарната държава срещат немалко препятствия.

От самото начало на археологическата си дейност до края на живота си Магдалина Станчева не престава да крие неприязънта си към големите социалистически сгради в центъра на София и към всичко, което унищожава напластените археологически старини под съвременния град.

В сп. „Археология“ от 1961 г., кн. 1, Магдалина Станчева представя каменните калъпи за сфероконуси от София. Три каменни калъпа за отливане на сфероконуси са открити през 1953 г. при изкоп за строеж на сградата на Министерството на тежката промишленост. В София дотогава не е намиран сфероконус. Глинени сфероконуси, и то само фрагменти, са известни в Плиска. Подобна находка на калъпи за сфероконуси има в Милет, където при разкопки са намерени два каменни калъпа, които по форма и устройство са напълно еднакви със софийските. Украсата на милетските и софийските сфероконуси е с релефни заоблени ребра, разположени радиално по горната част на съда и багемовидни релефни форми по долната му част. По аналогия на милетските, те могат да се отнесат към XV век. Завладяването на София от турците става през 1382 г. и присъствието на калъпите в София може да

се свърже с издването на турците, както няколко века по-рано находките на сфероконуси в Плиска се обяснява с влияние от Изтока.

В сп. „Археология“ от 1961 г., кн. 3, Магдалина Станчева представя човешките глинени фигурки от неолитното селище в София. През 1958 г. изкопите за канал-колектор пресичат откритото в кв. „Гео Милев“ неолитно селище по цялата му дължина. Измежду откритите материали особен интерес представляват четири женски глинени фигурки, които са намерени заедно в най-долния културен пласт на селището. Фигурките са моделирани от глина, примесена с кварцови песъчинки. Идеята на майстора на тези фигурки е да се подчертае детеродната функция. Фигурките вероятно представят почитаната като символ на природата и нейното плодородие жена-майка. Това са първите човешки изображения от София.

В отделен отпечатък от 1964 г. „Сердика. Археологически материали и проучвания“ Магдалина Станчева публикува изследването си за каните за смола, намерени край стените на Сердика. През 1953 г. в един от дълбоките изкопи-фусове за фундаране на сградата на Министерски съвет, близо до ул. „Сердика“ на 6 м дълбочина са открити група римски глинени кани. Каните са три вида – най-голям брой са с широко устие, вторият вид имат по-тясно и високо гърло с пръстеновиден ръб на устието, третият вид има цилиндрично гърло с жлеб покрай ръба на устието, биконично тяло, което стъпва на високо столче. Намерен е и един съг, подобен на каните – но с две гръжки. Обстановката, в която са намерени тези кани, е доста интересна. Една част от тях са поставени в гървена бчва. Заедно с каните е намерена и една трикрака пиростия – четириръбест железен пояс с масивни крака. Тези разкопки обаче имат спасителен характер и археолозите не могат да изследват дали каните са били поставени в някакво помещение. При почистването на каните се установява, че по вътрешната страна е поленнала жълта материя, която се рони на прах. При някои съдове тя е оставила следи и по външните стени. Има и примесена черна лъскава материя. Магдалина Станчева сама организира химическа проверка на каните, като се обръща към Археологическия музей. Изследването показва, че черната материя е смола от излолистен произход, а жълтата е остатък от изгоряла гървесина, от която е получена смолата. Каните са били пълнени със смола – тяхното количество показва, че са били складирани на това място. Хипотезата на Магдалина Станчева е, че са били използвани за отбрана на крепостната стена, тъй като са намерени в непосредствена близост до източната крепостна стена. През 1958 г. Магдалина Станчева открива също от подобна кана със смола непосредствено до триъгълната кула на северната крепостна стена, както и късове застинала смола. Близо до крепостните стени са се намирали различни помещения, свързани с отбраната, особено в близост до кулите. Подобни помещения са открити през 1956 г. при разкопки на североизточната ъглова кула.

В сп. „Археология“ от 1973 г., кн. 1, Магдалина Станчева представя тракийските златоносни рудни разработки край София. През 1959 г. при прокопаването на трасето на панчаревския канал са открити галерии, образувани по изкуствен начин чрез изваждането на наносния материал, съставен от речен камък, чакъл и пясък. Именно този наносен материал съдържа златни частици. Стените на откритите галерии са изградени чрез подреждане на речни камъни в сух зиг със слаб наклон, така че разрезът на галерията има форма на трапец, обърнат с по-голямата си основа нагоре. Въпросът за датировката на галериите е труден, тъй като в тях не са на-

мерени никакви предмети, но може да се предположи, че галериите са от римската епоха. Минното дело в Тракия е било много развито през императорската епоха.

В списание „Археология“ Магдалина Станчева публикува и редица други изследвания – *Средновековна църква при село Герман, Софийско*, кн. 3, 1966 (21–29), *Постижения и проблеми на археологическото проучване на късното средновековие (XV–XVII в.)*, кн. 3, 1974 (73–80), *Втори надпис за крепостната стена на Сердика*, кн.3, 1975 (30–36), *Ранно-средновековни жилища в Средец*, кн. 1, 1979 (56–65), *Вила рустика в кв. Обеля, София*, кн. 1–2, 1981, (52–72), *Слънчев часовник от околността на Сердика*, кн.2, 1988, (39–32).

Сред археологическите теми, които са изследвани и публикувани в сп. „Археология“ през тези 30 години, са приносите към проучването на праисторията в Софийското поле, работата на Археологическия музей в София, иконографията на Боянската църква, открити монети при с. Скравена, неолитната култура край София, теракоти от софийско, монети и печати от Пернишката крепост, мраморна глава на Полифем от Софийско, грънчарска пещ от с. Гълъбовци.

През 80-те години излизат малко статии, като най-обективна е тази на Димитър Овчаров в кн. 1, 1980 г. *Църквата в крепостта „Урвич“ при с. Кокаляне, Софийска област*. Проучването на крепостта „Урвич“ започва през 1969 г. с разкопаването на една крепостна стена и една бойна кула. Когато през 1979 г. разкопките се подновяват, вниманието се насочва към крепостната църква. Първоначално тя е била еднокорабна църква, разделена на две части, с наос и притвор. След това, вероятно поради разрушение, са направени изменения в наоса. В един трети етап църквата е превърната в кръстокуполна църква. С разкопаването на църквата в „Урвич“ в науката се въвежда паметник, който дава светлина върху култовото строителство от XIII–XIV в.

В последното десетилетие на комунизма статиите, свързани със София, заплашително намаляват, почти до напълно спиране. През 1984 г. в уводната статия *Развитие и постижения на българската археология 1944–1984* към кн. 4, проф. Димитър Димитров (1984) пише за редица обекти, но от софийските споменава само селищните могили при с. Чавдар. Сердика е само спомената като име в скоби. Вероятно това се дължи и на препоръката, с която статията приключва – че значими са тези археолози, които работят със СССР, докато нищо не се казва за ЮНЕСКО.

Литература

Димитров, Д. (1959). Нашите задачи. *Археология*, кн. 1–2, 3–8.

Димитров, Димитър (1984). Развитие и постижения на българската археология 1944–1984. *Археология*. кн. 4, 3–18.

Иванов, Т. (1959) Източната граница на Сердикийската градска територия през III в. на н.е., *Археология*, кн. 1–2, 64–68.

Овчаров, Димитър (1980). Църквата в крепостта „Урвич“ при с. Кокаляне, Софийска област, *Археология*, кн. 1, 50–59.

Петков, Н. Неолитно селище при село Слатина. *Археология*, кн. 1–2, 100–107.

Станчева, М. (1961) Каменни калъпи за сфероконуси от София. *Археология*, кн. 1, 22–27.

Станчева, М. (1973) Тракийски златоносни рудни разработки край София. *Археология*, кн. 1, 53.

Станчева, М. (1964) Кани за смола, намерени край крепостните стени на *Сердика*. *Сердика. Археологически материали и проучвания*. София, 147–152.

Станчева, М., М. Гаврилова. (1961) Човешки глинени фигурки от неолитно селище в София. *Археология*, кн. 3, 73–76.